

۱۸۱۱۱۰۷۸۲۸
۱۸۱۱۱۷

۱۰۹۱۷۰

دانشگاه شهید باهنر کرمان

دانشکده ادبیات و علوم انسانی
گروه زبان و ادبیات فارسی

پایان نامه:

جهت دریافت درجه کارشناسی ارشد زبان و ادبیات فارسی

شرح اصطلاحات عرفانی آثار عین القضات همدانی

استاد راهنما:

دکتر محمد علی حقیقی

استاد مشاور:

دکتر محمد رضا صرفی

مؤلف:

حدیثه توکل

تابستان ۸۷

۱۰۹۱۶۰

۸۷/۱/۱۰۹۱۶۰
۸۷/۱/۱۰

کتابخانه مرکزی
دانشگاه شهید باهنر کرمان

۱۳۸۷ / ۱۲ / ۲۷

دانشگاه شهید باهنر کرمان

پایان نامه

به عنوان یکی از شرایط احراز درجه کارشناسی ارشد به

بخش زبان و ادبیات فارسی

دانشکده ادبیات و علوم انسانی

دانشگاه شهید باهنر کرمان

تسلیم شده است و هیچ گونه مدرکی به عنوان فراغت از تحصیل دوره مزبور شناخته نمی شود.

دانشجو:

حدیثه توکل

استاد راهنما:

دکتر محمدعلی حقیقی

استاد مشاور:

دکتر محمدرضا صرفی

دوره ۱:

دکتر احمد امیری خراسانی

دوره ۲:

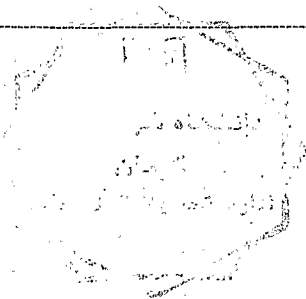
دکتر عنایت الله شریف پور

دوره ۳:

نماینده تحصیلات تکمیلی دانشکده: دکتر محمدصادق بصیری

حق چاپ محفوظ و مخصوص به مولف است

(ج)

تقدیم به :

آنچه در نگاه نریاست

و تقدیم به او که القای نریایی مرا بر بلندای لوح

انسانیت معنا و مفهوم بخشید

پیشکش به استاد جناب آقای دکتر صرفی

که مردپایش بوسیدنی است و سلوکش ماندنی

تشکر و سپاس :

قدردانی می کنم از استاد راهنمایم جناب آقای دکتر حقیقی که صمیمانه مرا در آنچه

نگاشته ام یاری نمودند

و خاصانه می ستایم گرانقدری جناب آقای دکتر محسنی نیا و جناب آقای دکتر بصیری را.

چکیده

پایان‌نامه حاضر با عنوان شرح اصطلاحات عرفانی آثار عین‌القضات همدانی سعی دارد اصطلاحات علمی و نمادهای عرفانی را از هم تفکیک نموده و سپس به شرح آنها پردازد، و برداشت‌های خاص عین‌القضات از برخی اصطلاحات و نمادهای عرفانی مورد بررسی قرار گیرد. از طرف دیگر با توجه به ارتباط تنگاتنگ تمثیلات عرفانی با نمادها سعی شده تمثیلات عرفانی آثار عین‌القضات جمع‌آوری و تقسیم‌بندی شوند.

این پایان‌نامه که به شیوه‌ی کتابخانه‌ای، انجام شده پس از جمع‌آوری اطلاعات از طریق یادداشت برداری، در فصل اصطلاحات علمی و نمادین از روش استدلالی و استقرایی و در فصل تعبیرات و تمثیلات عرفانی از روش تحلیلی برای تجزیه و تحلیل و ارائه نتایج استفاده شده است. اهمیت موضوع از آنجاست که جمع‌آوری و شرح اصطلاحات و نمادها بستری فراهم می‌سازد جهت فهم مفاهیم و اندیشه‌های عارف، و درک شباهت‌ها و تفاوت‌های اندیشه‌ی او با سایر عرفا و سرانجام یافتن تعبیرهای خاص عارف از برخی اصطلاحات و نمادها و همچنین از آنجا که تمثیلات محسوس، کمک شایانی به درک مفاهیم نامحسوس عرفانی می‌نمایند، ضرورت دسته‌بندی و تفسیر این تمثیلات مشخص می‌شود. با بررسی پیرامون موضوعات یاد شده به این نتایج رسیدیم که عین‌القضات با به‌کارگیری زبانی اصطلاحی، نمادین و به‌یاری تمثیلات عرفانی خود، بسیاری از اصطلاحات و نمادهای عرفانی و مفاهیم خانقاهی را تغییر داده و به برداشت‌های خاص خود رسیده است. و تمثیلات عرفانی خود را پیرامون شش محور اصلی مطرح کرده است: ۱- تجلی ۲- اعتباری بودن جهان ۳- عشق و معرفت ۴-

اتحاد ۵- دل ۶- پیر

فهرست مطالب

صفحه

عنوان

فصل اول

- ۱- مقدمه ۲-۱۰
- ۱-۱- درآمد ۲
- ۱-۲- هدف های تحقیق ۵
- ۱-۳- ضرورت انجام تحقیق ۵
- ۱-۴- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق ۵
- ۱-۵- سوال ها یا فرضیه های تحقیق ۶
- ۱-۶- تعریف مفاهیم مطرح ۶
- ۱-۷- کلید واژگان طرح تحقیق و معادل لاتین آنها ۷
- ۱-۸- پیشینه های نظری و تجربی ۷
- ۱-۹- روش اجرایی تحقیق ۸

فصل دوم

- شرح احوال، و آثار و آراء عرفانی ۱۱-۲۴
- نام و کنیت و لقب ۱۲
- مولد و نسبت و مسکن و تاریخ تولد ۱۳
- مذهب و طریقت ۱۳
- مشایخ عین القضاة ۱۴
- مریدان ۱۴
- دوران زندگی ۱۵

آثار..... ۱۸

آراء عرفانی..... ۲۰

فصل سوم

۱- زبان عارفان..... ۲۵-۳۸

۱-۱- اصطلاحات علمی و رمزهای تصویری..... ۲۸

۱-۲- تعبيرات و تأویلات عرفانی..... ۳۲

۱-۳- تمثیلات عرفانی..... ۳۴

۱-۴- زبان عین القضاة..... ۳۷

فصل چهارم

اصطلاحات علمی آثار عین القضاة..... ۳۹-۱۶۲

فصل پنجم

رمزهای تصویری (نماد)..... ۱۶۳-۱۹۶

فصل ششم

تعبیرات و تأویلات عین القضاة از برخی اصطلاحات عرفانی..... ۱۹۷-۲۲۸

فصل هفتم

۱- تمثیلات عرفانی آثار عین القضاة..... ۲۲۹-۲۴۸

۱-۱- ظهور حق در خلق..... ۲۳۲

۱-۲- عدم ذاتی، و اعتباری بودن جهان..... ۲۳۵

۱-۳- سریان معرفت و محبت در هستی..... ۲۳۸

۱-۴- اتحاد دو ذات..... ۲۴۱

۱-۵-دل جایگاه حق..... ۲۴۴

۱-۶-پیر در آینه‌ی تمثیلات قاضی..... ۲۴۷

فصل هشتم

نتیجه گیری..... ۲۴۹

فهرست منابع و ماخذ..... ۲۵۲

فصل اول

مقدمه

اندیشه حق جویی و حقیقت طلبی در سرشت و نهاد همه‌ی انسانها مخمر است و از مرحله‌ی تکوین با آنها همراه بوده است. بنابراین نه آغاز تاریخی خاصی برای این مسالک می‌توان به دست داد و نه قوم و سرزمینی خاص. بلکه به حکم «الطرق الی الله بِعَدَدِ انْفاسِ الخَلَائِقِ» راه‌ها و روش‌های حق جویان متنوع می‌گردد و هر کدام طریقی خاص را بر می‌گزینند که به ظاهر با دیگران متفاوت است.

یکی از این طرق، روش سلوکی و عرفانی است، روشی که عین القضاة در نهایت آن را بر می‌گزینند. (جهت مزید اطلاعات پیرامون گزینش این روش توسط عین القضاة مراجعه کنید به فصل شرح احوال، آثار و آراء عرفانی قاضی) و از آنجا که پیروان علوم و فنون هر یک اصطلاحات خاص خود را دارند، در جای جای آثار عین القضاة نیز زنجیروار اصطلاحات عرفانی به چشم می‌خورد، که ناچار درک هر متن، در گرو فهم و شرح اصطلاحات آن متن است.

در مورد این که چرا عرفا، اصطلاحات مخصوص به خود دارند و گاه از الفاظ به ظاهر ناروا و غیر شرعی استفاده می‌کنند نظرات مختلف داده شده است از جمله:

عرفا اصرار دارند که افراد غیر وارد در طریقت، از مقاصد آنها نگردند، زیرا معانی عرفانی برای غیر عارف قابل درک نیست. این است که عرفا بر خلاف صاحبان علوم و فنون دیگر در مکتوم نگهداشتن مقاصد خود تعمد دارند (قشیری، ص ۳۳)

از طرف دیگر، «ارباب کشف و شهود آن معانی مکشوفه که به طریق ذوق و وجدان بر دل تصفیه شده‌ی آنها ظاهر می‌گردد، خواهند که جهت ارشاد طالبان اظهار نمایند، لذا آن معانی را در لباس

محسوسات در نظر محرمان بنمایند، یعنی به طریق نقل عرف عام، و عام چه داند که آن معانی که موضوع له اصلی ایشان است کدام است...» (ترینی قندهاری. صص ۱۲-۱۳)

به همین دلیل گاه اصطلاحات عرفا علاوه بر جنبه‌ی اصطلاحی، جنبه‌ی رسمی و نمادین می‌یابد و باید این راز را به دست آورد. دلیل دیگر این که عرفا خواسته‌اند برای ابلاغ پیام خود، از زیبایی‌های ادب و تشبیه‌ها و تمثیل‌های زیبا بهره‌گیرند تا تاثیر کلام آنها بیشتر باشد.

تمامی این موارد موجب می‌شود که زبان عارف پیچیده و نمادین شود و پر از اصطلاحاتی که خاص زبان آنهاست. اصطلاحات عرفا زیاد است؛ برخی مربوط است به عرفان نظری یعنی به جهان بینی عرفانی و تفسیری که عرفان از هستی می‌نماید، و برخی مربوط است به عرفان عملی، یعنی به مراحل سیر و سلوک عرفان نظری، که این اصطلاحات لااقل از قرن سوم یعنی از زمان ذوالنون و با یزید و جنید سابقه داشته است.

البته برای تشخیص دقیق اصطلاحات و نمادها معیار دقیقی نمی‌توان ارائه داد چه بسا مولف عارف گاه الفاظ و عباراتی را به کار می‌برد که اهل عرفان از آن معنای خاصی درک می‌کنند، ولی درک آن برای کسانی که به آن عوالم آشنایی و تعلق نداشته باشند مشکل و حتی غیر ممکن است.

به همین لحاظ می‌توان گفت که بیشتر الفاظ و عبارات به کار رفته در آثار عین القضاة به نوعی نمادین و اصطلاحی هستند، اما ما آن‌هایی را برگزیده‌ایم که کلی‌تر و رایج‌تر بوده، و اکثر عارفان، آنها را به کار برده‌اند. معیار انتخاب اصطلاحات رسمی کتب مرجع از جمله فرهنگ اصطلاحات عرفانی از دکتر سید جعفر سجادی و دیگر اصطلاحات عرفانی از سید صادق گوهرین است. با پژوهشی در فرهنگنامه‌های اصطلاحات عرفانی معیار صد در صد دقیقی برای جدایی نمادها و

اصطلاحات رسمی یافت نشد، چه بسا واژه‌ای در یک جا به عنوان نماد آورده شده است و در جایی دیگر به عنوان اصطلاح علمی لذا ما ملاک انتخاب نمادها را «اصطلاحات عرفانی» عراقی و کتاب «رشف الالفاظ فی کشف الالفاظ» الفتی تبریزی، قرار داده‌ایم. در ضمن ذیل هر اصطلاح و نماد جهت تحلیل تطبیقی آن عبارتی از دیگر کتب عرفانی که آنها نیز اصولاً تعریفی از اصطلاح به دست داده‌اند آورده شده است. بررسی زبان عین القضاة و ارتباط تنگاتنگ تمثیلات قاضی با نمادهای عرفانی که شرح مبسوط این ارتباط در تعریف مقدماتی تمثیل آورده خواهد شد ما را بر آن داشت که یک فصل این پژوهش را به این موضوع اختصاص دهیم.

جهت سهولت ارجاعات در مورد آثار عین القضاة از علائم اختصاری «ت» برای تمهیدات و «م» برای مکتوبات استفاده شده است. و در فصل اصطلاحات رسمی و نمادین به دلیل آشناتر بودن نام کتاب در عرفان، نام کتاب و شماره صفحه آورده شده و در سایر موارد نام مؤلف جایگزین نام کتاب شده است.

البته فرهنگنامه‌ها به دلیل اینکه خود به صورت الفبایی تنظیم شده‌اند نیازی به ذکر شماره‌ی صفحه دیده نشد و به آوردن نام مؤلف اکتفا شد.

۱-۲- هدفهای تحقیق

۱- آشنایی بیشتر با عرفان اسلامی

۲- آشنایی بیشتر با عرفان عین القضاة

۳- شناخت زبان عین القضاة

۴- تعیین میزان تاثیر عین القضاة از گذشتگان و پیشوایان او در راه تکامل عرفان

۵- تعیین میزان به کارگیری عین القضاة، اصطلاحات و نمادهای عرفانی را؛ با چگونگی برداشت او از

این اصطلاحات و نمادها

۶- کمک به تکمیل مطالعات و تحقیقات ادبی به ویژه عرفان و تصوف

۱-۳- ضرورت انجام تحقیق

از طرفی اصطلاحات علمی و نمادین بستری فراهم می‌سازد جهت دریافت اندیشه‌های عارف و وجوه

شبهت‌ها و تفاوت‌ها عارف با سایرین و رسیدن به کشف برداشت‌های خاص عارف از برخی

اصطلاحات و نمادها و سرانجام گردآوری فرهنگنامه‌ای از اصطلاحات آثار عین القضاة. ضرورت

انجام تحقیق پیرامون تمثیلات در این است که ما را از طرفی به کشف نمادهای آثار او و از طرف

دیگر به محسوس دیدن مفاهیم نامحسوس نائل می‌کند به طور کلی به دلیل اهمیت اصطلاحات و

نمادها و تمثیلات عرفانی، در این که راه‌گشای بسیاری از مفاهیم عرفانی است و این که تا کنون

درباره آثار عین القضاة، تحقیقات مبسوطی صورت نگرفته، و ما هنوز در نیمه‌ی راه شناخت

عین القضاة هستیم، ضرورت این تحقیق روشن می‌شود.

۱-۴- استفاده کنندگان از نتایج تحقیق

استادان، دانشجویان و پژوهشگران زبان و ادبیات فارسی و مراکز ادبی از جمله کتابخانه‌ها و پژوهشکده‌ها، و علاقمندان به مباحث عرفانی و فرهنگ اسلامی.

۱-۵- سوال‌ها یا فرضیه‌های تحقیق

- ۱- زبان عین القضاة چه نوع زبانی است؟
- ۲- چه نوع اصطلاحاتی بیشتر مورد توجه عین القضاة قرار داشته است؟
- ۳- این اصطلاحات با تعاریف صوفیه چه شباهت‌ها و چه تفاوت‌هایی دارد؟
- ۴- فهم این اصطلاحات چه تاثیری در فهم صحیح آثار عین القضاة دارد؟
- ۵- آیا عین القضاة دارای برداشت‌های خاص از بعضی اصطلاحات است؟
- ۶- عین القضاة عارفی است نمادگرایا نماد شکن؟
- ۷- تمثیلات چه جایگاهی در آثار عین القضاة دارند؟

۱-۶- تعریف مفاهیم مطرح شده در سوالها یا فرضیه‌های تحقیق

- ۱- زبان و سخن: سخن در ادب فارسی و نزد ادب مقام و منزلتی بس رفیع دارد. در نظر عرفا نیز، سخن اهمیتی خاص پیدا می‌کند. زبان عارف، زبان تجربه و مکاشفه است و زبان عرفا نمودار نقد حال و مقامشان است.
- ۲- اصطلاح: در لغت به معنی صلح کردن و در اصطلاح عبارت از خارج شدن لفظی از معانی لغوی متعارف به معنای دیگر، به دلیل وجود مناسب بین آنها است. اصطلاحات عرفانی نیز آن دسته از واژگانی هستند که صوفی از سر وجد و حال به زبان رانده یا مشایخ بزرگ بر سبیل پند به مریدان کلماتی را گفته‌اند که در اثر کثرت تکرار جنبه‌ی اصطلاحی یافته است.

۳-نماد: در آثار متصوفه به عنوان یک اصطلاح تعریف شده است. عبارت از معنی باطنی که مخزون است تحت کلام ظاهری که غیر از اهل آن بدان دست نیابند.

۴-تعبیر یا تأویل (برداشت خاص): شیوه‌ای است از تعریف اصطلاحات عرفانی، در واقع عارف سعی دارد که کلمه را که صورتی از رمز دارد، معنی کند. در معنی آن واژه است که ذهن عارف به سوی تعبیر و تأویل سوق می‌یابد.

۵-تمثیل: یکی از صور خیال است، در واقع یکی از انواع تشبیه، تمثیل، استعاره گسترده است که به صورت فشرده‌تر خود را به صورت نماد نمایان می‌کند.

۱-۷- کلید واژگان طرح تحقیق و معادل لاتین آنها

اصطلاح: Idionms

نماد:

عرفان: Theological

تأویل:

تمثیل:

عین القضاة: Ainolghozat

۱-۸- پیشینه نظری و تجربی

الف) مبانی نظری (نظریه‌های مربوطه) و چهار چوب نظری انجام پژوهش.

چارچوب نظری، تعاریف اصطلاحات و نمادهای عرفانی و تمثیلات عرفانی موجود در تمام آثار فارسی عین القضاة است با توجه به کتب مربوطه در این زمینه. البته این که کتابی در این مورد

اختصاصاً به آثار عین القضاة مربوط باشد تا کنون نگاشته نشده است، اما کتاب‌ها و مقالاتی که در مورد عرفان و تصوف نگاشته شده راه گشای این مسئله هستند.

ب) چکیده تحقیقات انجام شده، در ایران که مستقیماً به عنوان تحقیق یا به یکی از متغیرها مربوط است.

در بررسی فهرست مقالات فارسی و جستجوی رایانه‌ای چیزی دریافت نشد که مستقیماً با این موضوع در ارتباط باشد، اما مجموعه مقالاتی در مورد مکتب عین القضاة نگاشته شده است.

ج) چکیده تحقیقات انجام شده در خارج از ایران (حداقل ۵ سطر از ۵ چکیده) که مستقیماً به عنوان تحقیق مربوط است (ترجیحاً ۵ سال اخیر).

برای جستجو به سایت اینترنتی مراجعه شد اما متأسفانه مقاله‌ایی یافت نشد.

۱-۹- روش اجرای تحقیق

الف) نوع تحقیق بر اساس طرح تحقیق و اهداف تحقیق:

تحقیقات در رشته علوم انسانی به سه دسته بنیادی، کاربردی و توسعه‌ای تقسیم می‌شوند و تحقیقات بنیادی دارای دو شاخه تجربی و نظری هستند.

این تحقیق با استفاده از منابع کتابخانه‌ای علوم انسانی انجام می‌شود که به مطالعات عرفانی زبان و ادبیات فارسی مربوط است و با توجه به این که هدف آن پرداختن به اصطلاحات عرفانی یکی از عرفا است از این رو به عنوان نوعی از تحقیقات بنیادی و نظری محسوب می‌شود.

ب) انواع متغیرها از لحاظ نوع آنها در تعیین چگونگی کنترل متغیرهای تحقیق

۱- اصطلاحات عرفانی

۲- شخصیت عین القضاة

۳- آثار عین القضاة

۴- جایگاه اصطلاحات در آثار عین القضاة

ج) داده‌های مورد نیاز متناسب با سوال‌ها یا فرضیه‌های تحقیق

۱- تعاریف و تعابیر اصطلاح و اخص اصطلاحات عرفانی

۲- شرح احوال عین القضاة

۳- سبک بیان عین القضاة در معارف عرفانی و بررسی زبان عین القضاة

۴- بسامد کاربرد اصطلاحات و تعابیر عرفانی در آثار عین القضاة

د) شیوه‌های جمع‌آوری داده‌ها

در این پژوهش آثار عین القضاة و مخصوصاً تمهیدات او به عنوان منبع اصلی کار قرار گرفته شد و پس از بررسی آثار، اصطلاحات عرفانی در فیش‌های جداگانه جمع‌آوری شد. سپس با استفاده از منابع اصیل عرفانی فیش‌ها تحلیل و طبقه‌بندی شد و با تدوین داده‌ها و کار پژوهش تداوم یافت.

ه) ابزارهای تحقیق (ابزار مربوط به هر متغیری که اندازه‌گیری می‌شود، به تفکیک تعیین گردد. اگر از ابزارهای موجود استفاده می‌شود، نام سازنده ابزار و شواهد مستند مبتنی بر اعتبار و روایی ابزار مذکور معرفی شود و در صورت امکان، ابزار یا نمونه‌ای از آن ضمیمه گردد. اگر از ابزار محقق ساخته استفاده می‌شود، چگونگی تدوین، روش برآورد روایی و اعتبار ابزار مربوط به هر متغیر توضیح داده شود و در صورت امکان نمونه‌ای از ابزار ضمیمه گردد.)

همان طور که قبلاً گفته شد روش تحقق در این پژوهش روش کتابخانه‌ای است بنابراین کتاب مهمترین ابزار تحقیق در این پژوهش مورد استفاده قرار می‌گیرد. مقالات و مجلات و سایت‌های اینترنتی از ابزارهای دیگر این تحقیق به شمار می‌رود.

(و) تعریف جامعه آماری، برآورد حجم نمونه و روشهای نمونه‌گیری، با توجه به سوالات یا فرضیه‌های تحقیق.

۱- آثار عین القضاة و منابع مربوط به آن.

۲- تحقیقات موضوعی

(ز) مقیاس نمره گذاری و شرح روشهای کمی (روشهای آماری) و کیفی تحلیل داده‌ها برای پاسخگویی به سوالات یا بررسی فرضیه‌های تحقیق.

ح) فهرست فعالیت‌های مورد نیاز برای اجرای تحقیق به ترتیب زمانی (مراحل اجرای تحقیق).

بازدید از سایت اینترنتی، و کتابخانه‌های معتبر، جستجوی کتابهای مربوط به موضوع و مطالعه و تحقیق آنها و جمع‌آوری فیش و گردآوری مطالب.

فصل دوم

شرح

احوال، آثار و آراء عرفانی